

SUBA János
Magyarország trianoni határának térképei 1920–1925

Az államhatár egy olyan képzeletbeli vonal, amely az államok területét egymástól, illetve az állami felségjog alatt nem álló területektől elválasztja. A határ tehát mindig különböző nemzetközi jogi helyzetű területeket hivatott egymástól elválasztani. A föld belsejére és a légitérre is tekintettel államhatárnak azt a képzeletbeli síkot kell tekinteni, amely a képzeletbeli vonalra felfelé és lefelé merőleges.¹

Az államhatárok mindig a szárazföldi terület kiterjedését állapítják meg. Az államhatár az állam területi felségjoga gyakorlásának határa. Az államhatárok ugyanakkor azt a területet is körülhatárolják, amelyen az államnak bizonyos nemzetközi jogi kötelezettségei vannak. A határok pontos megvonása ezért mind az állam belső élete, mind az államközi kapcsolatok szempontjából elengedhetetlen.

A nemzetközi jognak nincsenek anyagi jogi szabályai arra vonatkozóan, hogy adott esetben két állam között a határ hol húzódjék. Nem jogi, hanem politikai kérdés, hogy egy konkrét esetben hol vonják meg a határt.²

Az államhatárok részben természetes, részben mesterséges határok. E megkülönböztetésnek jogi szempontból nincs jelentősége. A határ tehát mindkét esetben azonos fogalom: az érdekelt államok megegyezésével megállapított vonal, illetve az arra merőlegesen elhelyezkedő sík.

Az országok határainál a legfontosabb és egyben a legrégebbi szempont a könnyű felismerhetőség. A természetes határok esetében is szükségképpen létezik egy képzeletbeli vonal: a hegynél ez a vonal a hegygerinc, illetve a vízválasztó; a folyónál a meder középső vonala, illetve, ha a folyó hajózható, a hajózható mederrész középvonala (az ún. sodorvonal). Emiatt volt a folyamhatároknak nagy szerepük és jelentőségük a történelemben, még olyan kis folyónak is, mint például a Lajtának, a „magyar Rubiconnak”.

Ahol a természet nem gondoskodott a határ felismerhetőségéről, ott megtette azt az állam. Ez elsősorban az erdőségeknél volt fontos, ott meghatározott sávban kiirtották az erdőket, például a magyar-román határvonalon a Kárpátokban 8 méter szélességben.³

A mesterséges határokat az országok egymás közötti megállapodásai, békeszerződések jelölik ki. A határvonalak nem szabatos és nem pontos leírása esetén „határviták”, „határfoglalások”, „határvillongások” keletkeznek, amelyek többségét jogi úton rendezik, és azután törvénybe foglalják. Az ok az volt, hogy a határszéli birtokok tulajdonosai elkezdtek vitatni a birtokuk határait, amelyek egyben az ország határai is voltak. A határvillongások kiegyenlítésére határbiztosokat küldtek ki, illetve határmegállapító bizottságokat neveztek ki. A bizottságok munkáját segítették elő a vitás területeket ábrázoló térképek, illetve térképművek. Az ország határainak változásait is leírták, illetve térképeken rögzítették.⁴

A mai értelemben vett – terepen, geodéziailag kijelölt, különböző határjelekkel (megjelölt) állandósított és határokmányokban (térképeken, szövegekben) szabatosan rögzített – határmegjelölés a polgári nemzetállamok létrejöttével alakult ki, és vált általánossá.

A magyar állam ilyen tematikus jellegű térképművei a XIX. században, a dualizmus idején keletkeztek, amikor a vitás országhatárokat helyi, országos vagy nemzetközi bizottságok megállapították, és ennek eredményeit határtérképeken, illetve határokmányokban rögzítették. A XX. században pedig a békekötések eredményeképpen írták elő a határmegállapító bizottságok felállítását és az új határok térképi ábrázolását.⁵ A XX. században a magyar történelem eseményeit rögzítő – az ország határait kijelölő – békeszerződések végrehajtásának folyamatát a határtérképek és határleírások rögzítették. Ezért ezek a térképek fontos történeti-földrajzi forrásokot is képeznek.

A térben megjelenő határ többszintű munkatevékenység eredményeként fogható föl, hiszen a békeszerződésekben leírt határ kijelölése igen összetett, komplex jellegű feladat. Benne a konkrét műszaki szakmunkák (demarkáció) összefonódva jelentkeztek a konkrét politikai határmegállapítással (a delimitációval), illetve a történeteket rögzítő dokumentumok, okmányok adminisztrációs jellegű elkészítésével. A munkálatoknak elengedhetetlen előzménye az a bonyolult, összetett folyamat, amelynek során a magyar törvények közé becikkelyezett békeszerződések számos áttételen keresztül megjelentek konkrét műszaki feladatként.⁶

A határ jelölése a topográfiai térképeken

A térkép egyik információja a határ. A természetben ennek töréspontjait határjelek testesítik meg, amelyet a térképen is jelölnek. A határtérképek jelentőségének megértéséhez ismerni kell a topográfiai térképek határvonal ábrázolását, amely méretaránytól függően egyezményes jelekben (jelkulcsban) fejeződik ki.

A határvonal – esetünkben az országhatár – térképi ábrázolására mindig nagy gondot fordítottak a kartográfusok. A Habsburg monarchiában egységes jelkulcsról csak 1827 után beszélhetünk, bár a határvonal feltüntetésére, kiemelésére az I. katonai felmérés során is nagy figyelmet szenteltek.

Szárazföldi határ esetében a határkövek közötti határrészek általában egyenesek, így azokat vonalzó mellett is ki lehet rajzolni. Elvileg folytatólagosan kell kirajzolni, csak ott szabad megszakítani, ahol fontos részleteket takarnának el. A határ menetének azonban a megszakítás helyén is világosan kiolvashatónak kell lennie. A határjel tengelyvonalának pontosan a határvonal nyomán kell haladnia, ha a határt síkrajzi elemek jelzik (út, keskeny folyó vagy árok, csatorna stb.), akkor a határ jelét változtatva kell kirajzolni a síkrajzi vonalak két oldalán. Ha a határ keskeny gerincen, házsorok között, keskeny vízvonalakban halad, a határjelet egyharmaddal vékonyabban rajzolják ki. A határkövek és határcövek közül csak a rajzilag kifejezhető töréspontokon lévőket rajzolják ki, valamint a hosszabb egyenes szakaszokon általában km-enként egy-egy.

A folyók, holtmedrek, csatornák stb. mellett, ahol a határkövek mindkét oldalon vannak elhelyezve, elvileg minden határkövet ki lehet rajzolni, de ha sűrűn vannak elhelyezve, a nem jellegzetes helyen állókat el is lehet hagyni. Ha a határ két oldalán egymással szemben elhelyezett határkövek azonos számozásúak, akkor ügyelni kell, hogy a szemben lévő azonos számozású határkövet is ábrázoljuk, mert a két határkö között által meghatározott egyenesben, a két határkötől megadott távolságban van a határ nyomvonala.

A határpontok közül a jelentősebb, tájékoztató helyen lévőknél a számát megírják. Különösen hegyvidéken, a kúpon, nyergekben, sík vidéken pedig a töréspontoknál lévő határpontok igen tájékoztatóak. A megírásához tartozik az illető határszakasz megjelölése is. A szakaszok megnevezését nem kell minden határkőnél megadni, elég, ha a lapszélék közelében, továbbá olyan helyeken írják meg, ahol a határszakasz jelölése változik. Ilyen helyeken célszerű a két szomszédos határkövet kirajzolni és mindkettőt szakasz-, és sorszámjelzéssel megírni. Az országhatáron a határjelek gyakran háromszögelési pontok is. Ezeket lehetőség szerint ábrázolják, még akkor is, ha nem írnak magassági adatot.⁷

A határkijelölések és határfelmérések térképei

A határtérképek – a térképek osztályozásában – a tematikus térképek csoportjába tartoznak, vagyis egy meghatározott célból egy adott szempont szerint készülnek.⁸ A tematikus térképek osztályozásában a határtérképek a történeti térképek, politikatörténeti térképeinek a történeti határkijelölések és határfelmérések térképeit alkotják.⁹

A tematikus térképen a „tárgyakat” – esetünkben a határjeleket – pontos elhelyezésük, felismerésük és a határvonal pontos futása céljából ábrázolják. A térképi alap az általános tájékozódást és a „témának” a környezetbe való beillesztését szolgálja. Vagyis a tematikus térképek feladatai – korlátozott célkitűzésük ellenére is – hasonlóak a topográfiai térképekhez.

A tematikus térképeket többféle szempont alapján osztályozhatjuk. A határtérképekről elmondhatjuk, hogy kvantitatív (mennyiséget szemléltető), statikus (egy adott időpontra vonatkozó állapotfelvétel eredménye), analitikus (egy téma elszigetelt, kiragadott ábrázolását tartalmazza) alaptérképek, mert közvetlen méréseket ábrázoló (ezért objektív), s nagy méretarányú helyszíni felvételen alapulnak.¹⁰

Így a határtérképeken a legfontosabb elem a határjelek és az ezeket összekötő határvonal pontos ábrázolása. A határjeleket kis kiterjedésű ponszerű jelformákkal ábrázolják. E jelforma kis kiterjedése és változatossága lehetővé teszi a határjelek és háromszögelési pontok (típus) minőség szerinti ábrázolását. Míg a határvonalat (alaprajzhű) vonalszerű elemekkel ábrázolják. Így a határvonalak méretarányosan visszaadhatók, ez lehetővé teszi az egzakt kartometriai munkákat (pl. a távolság és területmérést).¹¹

A trianoni határ térképművei

A trianoni határvonal konkrét, részleges megjelölését, kitérését, térképezését, a határokmányok elkészítését a Szövetséges és Társult Hatalmak által létrehozott nemzetközi határmegállapító bizottságok végezték, 1921–1925 között. A határmegállapító bizottságok (a továbbiakban: HMB) munkája két szakaszra osztható. Az egyik a békeszerződésben leírt politikai határvonal megállapítása és kijelölése a terepen. A másik pedig a határkitérés. Ezt követően került sor a határvonal felmérésére – ami tulajdonképpen a határvonal és környéke térképezését jelentette meghatározott sávban – és a határokmányok elkészítésére.¹²

A magyar-csehszlovák határszakasz határokmányai

A határvonal 1:25000 méretarányú határtérképe. Az utasítások szerint „egy nagy méretarányú átnézeti térképet kell készíteni, amelynek a finom és pontos vonallal meghúzott határvonalon kívül tartalmaznia kell a határkövek helyét, jelző betűikkel és számaikkal együtt”¹³ A magyar szakemberek az 1:25000 méretarányú térképekkel kapcsolatban – mert csak ez jöhetett számításba – komoly kifogásokkal éltek. A HMB antant tagjai és a csehszlovák delegáció ragaszkodott az 1:25 000 méretarányú topográfiai térképek revíziójához (helyszíni helyesbítéséhez). A magyar kormány a költségekre való tekintettel nem volt hajlandó elvégezni a térképek helyszíni helyesbítését, arra hivatkozva, hogy az egész határ mentén egy „teljesen szabatos” 1:2880 méretarányú felmérés történik. Ezt a felmérést a szükségletekre való tekintettel amúgy is sokszorosítani kell. Javaslat szerint az egyik példányt elküldik a Nagykövetek Tanácsához is, s ezen a térképhez, „átnézeti térkép”-ként mellékelni fognak egy jobb minőségű papíron készült 1:25000 méretarányú térképet, amelybe kézzel berajzolják a határvonalat, a szakasz- és főhatárköveket. A tárgyalásokon megegyeztek, hogy magyar részről egy topográfus az előre berajzolt határvonalat gyors berajzolással kiegészíti, és ha egy felmérési szelvény magyar területével elkészül, a felmérési szelvényt átadja a csehszlovák térképésznek. Az így elkészült példányokat azután nyomdai úton sokszorosították.¹⁴ Ez a térképmű, mint méretarányából is kitűnik, a határvonal általános menetét mutatja be, a határ mentén mindkét oldalon 100–100 méteres sávban a terepviszonyokkal együtt.

A térképmű 68 szelvényből áll. Szelvényezése a határvonal futását követi, és a takarékoság fontos szempont volt elkészítésénél. A térképmű háromszínű: a csehszlovák oldalon a határvonal pirossal, magyar oldalon zölddel van kihúzva. A tereprajz, névrajz, vízrajz fekete színű. A térképtükör 37,3×28 cm kiterjedésű. Címlapja, jelmagyarázata francia nyelvű. A határvonal futása két részletben van ábrázolva. A gyors tájékozódást a térképszelvények között megkönnyíti egy táblázat, amelyen határszakaszonként fel van tüntetve a térképszelvények száma. Minden térképszelvényen megtalálható a jelmagyarázat, amely 9 darab egyezményes jelből áll. Ezek közül 5 a határjelek típusát és háromszögelési pontot jelöli. A többi az államhatár futásának jobb megértését, az általános tájékozódást segíti elő. Minden térképen rajta van a jelmagyarázat és térképmű szelvényezése.¹⁵ Három eredeti sorozat készült, amelyet a határmegállapító bizottság tagjai aláírtak, és pecsétjükkel igazolták eredetiségét. Az eredetiken szerepel a két érdekelt állam delegációjából azon mérnökök aláírása, akik a helyszíni helyesbítést végrehajtották.

Az 1:5000 méretarányú Duna térképmű A vízi határ – a Duna-szakasz – térképe kétféle méretarányban készült el. A magyar fél mindig hangsúlyozta, hogy az 1:5000 méretarányú térkép a Duna határszakaszon felmerülő kérdések elintézésére teljesen megfelelő. Hajlandó volt elfogadnia az 1:2880 ma. térképeket, ha a költségeket a csehszlovák delegáció viseli. Annál is inkább, mert a HMB ragaszkodott ahhoz, hogy a Duna, mint határvonalnak „szükségszerinti pontjai” koordinátákkal is meg legyen adva.

A magyar álláspont az volt, hogy a csehszlovák delegáció egészítse ki reambulálással az 1:2 880 ma. térképeket, rajzolja be a határvonalakat. A magyar delegáció szintén elvégzi a helyszíni helyesbítést. Az így kiegészített és az 1:5000 méretarányú térképekkel összehasonlított térképeket a csehszlovák delegáció saját költségére sokszorosítsa, és ebből 15 példányt engedjen át a magyar félnek. Ennek ellenében a magyar delegáció vállalja az 1:5000 méretarányú térképek fotolitográfiai úton való sokszorosítását, és 50 példány díjtalan átengedését a csehszlovák delegációnak.¹⁶

A magyar javaslat hangsúlyozta, hogy a térképek sokszorosítása a szelvénykereten belül a Duna főágának partján csak a „szükségszerinti sávra” terjed ki. A hivatalos álláspont szerint a 46 darabból álló 1:5000 méretarányú térképek képezik hivatalosan a határdokumentumok egyik részét. Az 1:5 000 méretarányú Dunát ábrázoló szelvények sokszorosítását a Magyar Királyi Államnyomda végezte. Minden térképről 100 másolat készült. A másolatok három, finom papírra nyomott példányát a HMB összes tagja aláírta, ezek képezték az előírt eredeti okmányokat.¹⁷ A térképek egyszínű feketék, méretük 75,5×60,5 cm.

Az 1:2880 méretarányú Duna térképmű. A Duna szakasz 1:2880 méretarányú térképei 1922–1925 között készültek el 115 szelvényen. A térképszelvények egyszínű feketék, méretük 75,5×60,5 cm. A jelmagyarázata – az ábrázolt területből kifolyólag – speciálisabb: vízrajzi, folyamfelmérési és vízszabályozási szempontból fontos jeleket tartalmaz. Például: Duna szabályozási betontok, Duna szabályozási fixpontok, a vízrajzi osztály szelvénykövei, pótkövei. A határvonal itt a vízrajzi szelvénykövek közé van berajzolva, a határvonal sugarának adataival együtt.¹⁸

Az 1:2880 méretarányú határtérképmű. A térképezés a csehszlovák határon 1:2880 méretarányban az állami földmérés szelvénybeosztásának megfelelő szelvényeken történt. A Dunát – a II. szakaszt – kivéve, az egész határvonalat 278 szelvényen térképezték fel. A térképszelvényeket a két dele-

gáció egymás között egyenlően osztotta fel, minden delegáció 139 szelvényt dolgozott ki, csupán a határvonal felrakásának az ellenőrzését és a saját oldal felrakását végezte el a másik delegáció.¹⁹

A térképszelvényeket határszakaszonként, külön-külön számozták meg, mint ahogy határszakaszonként külön is térképeztek. A térképek egyszínű feketék, méretük 75,5×60,5 cm, tehát elég nagy, ami megnehezíti a kezelését. A térképmű egyezményes jelekben igen gazdag. A határvonalat minőség (állami, községi, bemért, felmért, birtok, mozgó) szerint 7, a határjelek fajtáit 10 jellel ábrázolja. A topográfiai viszonyoknál elsősorban a terepalakulatok (csatorna, bevágás, töltés, közlekedési útvonalak és művelési ágak) a legfontosabbak.²⁰ A térképszelvények sokszorosítását a prágai Pénzügyminisztérium Térképészeti Intézete végezte.

A részletes határleírások felét a magyar, másik felét a csehszlovák delegáció szerkesztette meg. Az összehasonlítást mindkét delegáció a legnagyobb gonddal végezte el. A részletes határleírás szintén a határszakaszoknak megfelelően, 27 külön füzetből áll. A füzetek a határszakaszok eltérő hosszúsága miatt különböző oldalszámúak. A határleírás 13 szempont szerint írja le a határvonalat. A határkövek számával és nemével (típusával) kezdődik a leírás. Utóbbiak a határjelek francia kezdőbetűivel – O=szakaszkö, P=főkö, I=mellékkö, C=közbeiktatott kö – vannak rövidítve. A határkövek után a sokszögpontok (és háromszögelési pontok) számát sorolja fel a két ország területén, amit a határvonal leírása követ, köztől-kőig.

Ez után áll a sokszögoldalakra vonatkoztatott helymeghatározása a határkövek, a határkö (vagy a sokszögpont) távolsága az előtte lévő határkőtől (vagy sokszögponttól), a határvonal törési szöge (mely állam felé), fok, perc, másodperc értékben, majd a határjel Budapest sztereografikus vetületi rendszerre vonatkoztatott összrendezőit közli, valamint a határjel Adriai tengerszint feletti magasságát. Utána következik a határvonal helyszínrajza (ez nincs mindig meg) és az 1:2880 és az 1:25 000 méretarányú térképszelvények száma, amelyen a határjel megtalálható. Végül a megjegyzés rovatban aktuális információk kaptak helyet a határjelekről (pl. ikerkövek vagy ezek koordinátái).

A határleírást kiegészíti a határvonal átnézeti vázlata, a határszakaszok jelölésével. A XXVIII. szakasz leírását kiegészíti a Túr patak középvonalának vázlata 1:1000 méretarányban.

Külön figyelmet érdemel a Duna-szakasz határleírása, ahol nemcsak a határkövek vannak leírva, hanem az egyéb pontok: a vízrajzi osztály szelvényköve, pótszelvénykö, km oszlop, háromszögelési kövek, Duna-szabályozási betontokok és a régi km kövek is. A határvonal a hajózható főmeder kisvízszintű középvonalának távolsága a magyar és a csehszlovák oldalon elhelyezett kövektől mért távolságban van megadva. Mind a magyar, mind a csehszlovák oldalon elhelyezett kövek koordinátáit megadták. Ezen kívül egyéb háromszögelési pontok, templomtornyok, gyárkémények, szintezési fix pontok számát, koordinátáit is megadták.²¹ A határleírás szintén 100 példányban: 28 francia, 30 magyar és 40 cseh szöveggel készült el.

A Nagykövetek Tanácsa 1924. május 21-i döntése értelmében egy „általános határleírást” (*description generale*) kell szerkeszteni. A mellékelendő térkép a HMB döntése értelmében 1:200 000 méretarányú lett. A határtérképeket és a határokmányokat a HMB 1925. május 15-én Brünmben tartott utolsó ülésén a bizottság tagjai aláírták és lepecsételték.²² A jegyzőkönyvek aláírásával Magyarország a trianoni szerződésbeli köteleességét teljesítette, és a határmegállapítás formálisan befejeződött. Ezzel a lezárult a trianoni (első) magyar-csehszlovák határ megállapítása, kijelölése és határokmányainak elkészítése

A magyar-román határszakasz határokmányai

Az 1:5000 méretarányú térképmű. A magyar-román határvonal 10 határszakaszának térképeit egy tékában – külön laponként – tárolták. A román határvonal „atlasza” a következőket tartalmazza: 1 db címlapot, 1 db 1:375 000 méretarányú határvázlatot, amelyben az 1:5000 méretarányú térképszelvények hálózatában az egyes térképek számának és a határvonal mindkét oldalán közvetlenül fekvő községek neveinek feltüntetésével, az egyes szakaszok szerinti felosztással a határvonal fel van tüntetve hármashatárponttól-hármashatárpontig. 1 db francia, magyar, román nyelvű jelmagyarázatot az 1:5000 méretarányú térképekhez. 126 db 1:5000 méretarányú térképszelvényt, amelyen, a határvonalon fekvő határjelek vannak helyzetüknek megfelelően berajzolva számaik és megnevezésük feltüntetésével.²³

A magyar-román határt 126 térképszelvény fedi le, amelynek számozása folyamatos és délről észak felé halad. A térképlelek általában ugyanazok, mint az 1:2880 méretarányú térképen. A határjelek fajtái és a határvonal pontos beazonosításához szükséges természetes és mesterséges tereptárgyak jelmagyarázatait tartalmazza. A Nagykövetek Tanácsához elküldött térképek névrajza francia nyelvű.

A magyar-román határfelmérés egyszínű fekete térképszelvényei, amelyek budapesti sztereografikus vetületi rendszerben készültek 1:5000 méretarányban, 60×60 cm-es négyzet alakú tükörméretben

készültek. Egy oldala a térképszelvénynek a valóságban 300 méternek felel meg. A térkép a határvonaltól jobbra és balra egy 100–100 m széles sávot ábrázol. A térkép tartalmazza az összes határkövet, megjelölésükkel, egyéb megjelöléseket és a határ menti földrészleteket. A határvonal vékony fekete vonal, a színezett példányoknál román oldalon kék, magyar oldalon piros 2 mm széles csíkkal szegélyezve. Azon községek, amelyek román tulajdonba mentek át, új elnevezésük szerint írártak meg, alatta zárójelben a régi magyar megnevezésük áll.²⁴

A határokmányok szöveges leírását két részre oszthatjuk: a határvonal tényleges leírására, valamint a geodéziai leírásra. A részletes határleírás határszakaszonként, magyar, francia, román nyelven készült el, úgyhogy minden oldalon három nyelven, vagyis három hasámban található a szöveg.

A határleírás legfontosabb része a 37 oszlopból álló határjelek regisztere, „A Registre d’abornement”. Ez a határkövek gyors és pontos beazonosítását szolgálja. A határjelek számának megnevezésével indul, utána közli a két ország kezdőbetűjét, ahol a határjel található. Ez után a megfelelő ország vármegyéjének, járásának, községének a neve következik, ahol a határjel található, majd az 1:5 000 méretarányú térképszelvény száma, a kő típusa (T. C.=hármashatárkő, F. S.=szakaszvégkő, P.=főkő, I.=közbeiktatott kő, Pil. P.=főpilota, Pil. I.=mellékpilota, P. P.=poligonkő, Pep. Pil.=pilota reperköve, P. R. T. C.=reperkő a hármashatárnál). Ez után a határpont helyszínrajzi leírása és száma, a parcellaszámok, amelyek a határleírásban szerepelnek, valamint a határjel visszaállításához szükséges helyszíni bemérések. A rajzból kivehető a határjel megerősítésének fajtája (domb, esetleg rözsefonással megerősítve, falazás, beton). Utána az összes határjel és az esetleges segédpontok budapesti sztereografikus vetületi összrendezői. A határjel helyzetének viszonyítása a szomszédos határjelhez, amely felé a mérés történt. A mért törésszög fok, perc, másodperc. A végleges összrendezőkből számított pontos középérték-távolság méterben, cm-ben. A két szomszédos pont végleges összrendezőiből számított azimutszöge. A méréseknél mért pontok neve vagy száma, a pontok szögértékei, távolságuk km-ben. A két főkő között bemért közbeiktatott kövek mérési adatai. A Magyarország felé eső rendezők +, a Románia felé esők – előjelűek. Utána egy tájékoztató vázrajz, amelynek méretaránya változó. Ez a vázrajz feltünteti a három főpont helyét, a végleges összrendezőkből számított törési szöveget és távolságot. Abban az esetben, amikor határjel egyben háromszögelési pont, az észlelési irányok rajzait. A közbeiktatott kövekre vonatkozóan a két szomszédos főkő, a közbeiktatott kövek és ezek abciszái és ordinátái, a román és magyar hosszmerések középértéke. Utána a határjelek Adriai tengerszint feletti magassága, amelyet a magyar szintezésből vezettek le. Legvégül a megjegyzések rovatban a következők szerepelnek: ha a határvonal között a két kő nem egyenes, akkor a bemérés adatai. A határvonal leírása két vagy több határpont között, akadályok növényzet, határvonalak esetén. A Registre d’abornement lapszáma, ahol a vízfolyások esetén a megfelelő vázrajzok és adatok megtalálhatók. Szükség esetén a szomszédos szakasz első pontjának összrendezői vagy egyes pontok földrajzi szélessége és hosszúsága. Ha a pont több község közös pontja. Kivételes esetekben a mérésekre vonatkozó adatok. Részletek a határvonalra vonatkozóan, ha a határ nem egyenes vonalban halad.²⁵

A szöveges határleírás másik nagy csoportját a határszakasz geodéziai okmányai képezik. Határszakaszonként külön táblázatba foglalták össze a háromszögelési pontok földrajzi leírását, valamint a háromszögelési pontok derékszögű összrendezőinek adatait. A geodéziai leírás a határvonal geodéziai hálózatát, pontjainak földrajzi leírását és összrendezőit adja meg. 1925. június 27-én a HMB tagjai aláírásukkal és pecsétjükkel látták el a határtérképek és a határregiszterek, 28-án az 1:200 000 méretarányú áttekintő térképek három-három példányát. A jegyzőkönyvek aláírásával a határmegállapítás formálisan befejeződött.²⁶

A magyar-jugoszláv határszakasz határokmányai

A déli határról kétféle határokmány – határvázlat és határleírás – készült el francia nyelven. Ezekről magyar és szerb nyelvű fordításokat és másolatokat készítettek.

A határtérképek szelvényezése határszakaszonként külön történt meg. A szelvényezésből kitűnik, hogy egyes szakaszokban a szelvények darabszáma nem azonos a térképek sorszámával. Például: a C szakasz első térképe az 1–3. számozást viseli, míg az utolsó szelvénye a 27–28. sorszámú. A határtérképek tartalmukat, jellegüket tekintve inkább határvázlatok. A úgynevezett „méréteket tartalmazó felvételi előrajzok” képezik a határmegállapítási eredményeket. Ezek a „határkitűzési vázlatok” a kateszteri térképek nagyításával és kicsinyítésével készültek el, 13 méretarányban: 1:100, 1:500, 1:720, 1:1000, 1:1440, 1:2000, 1:2500, 1:2880, 1:3000, 1:4000, 1:5000, 1:5760 és 1:7200.²⁷ A térképek méretaránya egy adott szakaszon belül is változik. Például a B szakaszban 18 db térkép 1:5760, 21 db térkép 1:7200 méretarányú. A határvonal térképeinek vetületei is többfélék: az A és a B szakasz egy része a hengervetület középső, a B szakasz másik része és a C szakasz hengervetület déli rendszer-

ben, a D, E és az F szakaszok a sztereografikus vetület budapesti rendszerében készültek el. A határvonalról 261 darab határvázlat született, 198 db szelvényen. Mintegy 53 040 db térképvázlat – 52 040 térképlapon – készült el nyomdai úton: A szakasz 7680 db, B szakasz 13 440 db, C szakasz 6600 db, D szakasz 8160 db, E szakasz 13 440 db, F szakasz 3 720 db.²⁸

A „B” szakasz szelvényeit a Magyar Királyi Államnyomda sokszorosította. A többi nyomdai sokszorosítási munkát a Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet (a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium XIII/c. osztálya) nagyon szépen és gyorsan végezte.

A térképek jelmagyarázata 9 egyezményes jelből áll. Kétféle határjellet különböztet meg, határdomb facölöppel és határdomb számozott határkövel. Négyféle határjelölés van: kijelölt határvonal (államhatár), járási-, birtok-, községhatár. Ezen kívül út, vasút, árok van jelölve. A megjegyzéseknél: a meglévő határdombok feketével, az újabban emeltek vörössel vannak jelölve. A térképek 53×38,5 cm nagyságú papíron vannak, a jobb helykihasználás érdekében „darabolva”. A térképek borítóján a szakasz száma, térképen lévő határjelek száma, a megye, járás és községek vannak feltüntetve, ahol a határvonal húzódik és a méretarány. A térképek színesek, mert a határvonal és a határjelek száma pirossal van nyomtatva. A többi jelkulcs szerint kézzel van kiszínezve a határvonal pirossal, a községi határ zölddel, a vízrajz kékkel, az út barnával van alászínezve. A határvázlatokon a folyók medervonalai között húzódó határvonalat szabálytalan görbe vonalként ábrázolták.²⁹

A határvonalról nagyobb méretarányú 1:2880 vagy 1:5000 méretarányú térkép nem készült. A határtérképek (vázlatok) melléktérképei az 1: 25 000 méretarányú a III. katonai felmérésből származó – a határvonalat ábrázoló – kivágatok. Ezek eltérő nagyságúak, a határvonal és a határjelek száma pirossal van rányomtatva. Helyenként a vízfolyásoknál kékkel kézzel kiszínezve. A térkép kivágaton szerepel az 1:75 000 m méretarányú térkép neve és száma.³⁰

A határvonal leírása is szakaszonként történt meg. A francia eredeti szövegről hiteles fordítás készült magyar és szerb nyelven. A határleírás a határvonal szöveges rögzítését tartalmazza, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben a határvázlat és a határleírás között eltérés van, a határvázlatot kell alapként elfogadni. A határleírás végén egy megjegyzés van: „Eltérés esetén a szöveg és a térkép adatai között a térkép adatai a mérvadók.”³¹

A magyar-osztrák határvonal határokmányai

A Nagykövetség Tanácsa által jóváhagyott új országhatár leírása és térképen való rögzítése során a következő dokumentumok keletkeztek.

Térképek: 3 db 1:200 000 méretarányú térképszelvénybe a határvonal piros vonallal berajzolva, 10 db 1:75 000 méretarányú térképszelvénybe a határvonal piros vonallal berajzolva és a főkövek számával feltüntetve, 13 db 1:25 000 méretarányú határvonalat ábrázoló térképmű, a határvonaltól mindkét oldalon 1–1 km távolságra helyszínelve. A határvonal piros vonallal feltüntetve, a főkövek számozva, és az 1:2880 méretarányú határtérképmű 180 szelvénye.

Határleírás: általános határleírás 1:200 000 méretarányú térképekkel, részletes határleírás a határtérképekkel együtt alszakaszonként 18 füzetben három (francia, német, magyar) nyelven. A HMB francia nyelvű zárójelentését és az elosztót mellékelték a felterjesztett dokumentumokhoz.³²

A magyar delegáció ezen kívül az egyes hatóságok részére tájékoztatás céljából elkészítette: a határvonal háromszögelési hálózat vázlatát, a sokszögmenetek kitzüzési vázlatát, az összes számítási jegyzőkönyvet, statisztikai kimutatást stb. A határokmányok elkészítése után a HMB 1924. augusztus 20-án tartotta utolsó ülését, ahol az öt állam (Japán biztos nem jelent meg) megbízottai aláírták az elaborátumokat és a térképeket.³³ Ezután a bizottság kimondta feloszlását.

Az 1:2880 méretarányú térképmű szelvényei. A magyar-osztrák határt 180 térképszelvény fedi le, amelynek számozása folyamatos, és északról dél felé halad. A térképjelek általában ugyanazok, mint a többi határtérkép esetében. A határjelek 5 db birtokhatárjellel (régiközségi vagy uradalmi határhalom, birtokhatárkö, határkö), a háromszögelési pontok 6 db jellel vannak ábrázolva. Állami-, községi- és birtokhatár, a földterület határa és földrészlet lett még jelölve. A térképmű két vetületben készült. Az A I–VI. és a B I–V. alszakaszok sztereografikus vetület budapesti rendszerben, a B. VI. és a C. I–VI. alszakaszok hengervetület középső rendszerében készültek. Az egyszínű fekete térképek 79×53 cm nagyságúak.³⁴

Az 1:25 000 méretarányú áttekintő térképmű. Az 1:25 000 méretarányú térképmű jelmagyarázata magyar és német nyelvű. Ami szembeütő, a topográfiai elemek gazdagsága. Ez nem meglepő, hiszen eléggé „kiépült” kultúrtájon kellett a határvonalat kijelölni és ábrázolni. A 49 elemből álló jelmagyarázathoz 13 a közlekedéssel, 8 a földhasznosítással foglalkozik, míg 5 a határvonal futását, 2 a határjeleket ábrázolja. Az egyszínű fekete térképek 79×53 cm nagyságúak.³⁵

Az osztrák határszakasz szöveges leírását alszakaszonként készítették el, vagyis 18 darabból áll. Három – magyar, német és francia – nyelven készült el, amelyet távolról, a fedőborító színéről is meg lehet ismerni.

A határleírás felépítése a következő: a címlap belső oldalán egy 1:75 000 méretarányú térképki-vágat van, amelyen a határvonal folytonos pirossal és a főkövek száma van rányomva. Ez a térképki-vágat egyébként megegyezik az 1:75 000 méretarányú határvonalat ábrázoló térképszelvényekkel. Az általános megjegyzésekben a határjelek típusát, elhelyezését ismertetik. Utána a határszakaszra vonatkozó határmegállapítás dokumentumaiból részletek következnek, ezek a Trianon-i és a Saint-Germain en Laye-i békeszerződés határleírásai, esetenként a Nagykövetek Tanácsának döntései, valamint a HMB azon ülésének dátuma, amelyen e határvonalat megállapították.

A határvonal részletes leírásánál egyik oldalon a határvonal futása vázlaton rögzítve. Másik oldalon táblázatos formában: a határjelek száma, jellege, anyaga, elhelyezése és egymástól való távolságuk méterben, törési szög a határjeleken. Utána a határvonal leírása a következő határjelig és hogy mi képezi a határvonalat. Ezután a határjelek összrendezői és a tengerszint feletti magasságuk és a megjegyzés rovat szerepel még.³⁶

Az Állami Térképészet szerkesztő osztálya 1931-ben a határmegállapítás felmérési anyaga alapján kb. ± 1 km pontossággal, megállapította Magyarország határhosszát. Eszerint Magyarország trianoni határhossza összesen 2266 km 297 m ± 1009 m volt.³⁷

A trianoni határok lényegében mind a mai napig időállóknak bizonyultak, néhány intermezzo jellegű – a határok történetében – rövid periódust leszámítva. 1938–1940 között az első és a második bécsi döntés következtében Magyarország határai megváltoztak: Magyarország területe négy lépésben: 79 076 km²-rel (Magyarország területének 85 %-ával) gyarapodott. A határvonal hossza 3491 km lett.³⁸

Az 1947. február 10-én aláírt Párizsi békeszerződés visszaállította Magyarország 1938. január 1-jei határait kisebb módosításokkal. Ez maga után vonta azt, hogy a műszaki munkálatoknál nemcsak egyszerűen rekonstruálták az eredeti állapotot, hanem az adott politika és gazdasági helyzet által diktált szempontokat is figyelembe vették.³⁹

Jegyzetek:

¹ AJE: 391-392. p.

² SUBA2005: 121. p.

³ SUBA1993

⁴ SUBA2002-2: 7. p.

⁵ SUBA2001-1: 273. p.

⁶ SUBA2006: 300. p.

⁷ vö. 4. jegyzet

⁸ A rövidítés kedvéért továbbiakban a határtérképek szinonim kifejezést használjuk a határkijelölések és határfelmérések térképei helyett.

⁹ KLINGHAMMER – PAPP-VÁRY: 117. p.

¹⁰ A tematikus térképek osztályozására lásd: *Klinghammer István – Papp Váry Árpád: Tematikus kartográfia. Az Ő osztályozásukat vesszük alapul. Az osztályozásnál egyes kutatók más és más megnevezést használnak, például: térképészítés módja szerint Meynen elsődleges forrástérképnek, Pillewizer tematikus felvételtérképnek nevezi az alaptérképet. MEYNIEN; PILLEWIZER*

¹¹ vö. 4. jegyzet

¹² SUBA1994 ; SUBA2002-1

¹³ SUBA1996-3: I. köt. 80. p.

¹⁴ SUBA2001-2: 28. p.

¹⁵ Loc. cit.

¹⁶ vö. 13. jegyzet

¹⁷ SUBA1997: 37. p.

¹⁸ SUBA2003: 311. p.

¹⁹ vö. 17. jegyzet, 36. p.

²⁰ vö. 14. jegyzet, 29. p.

²¹ vö. 18. jegyzet

²² vö. 17. jegyzet,

²³ vö. 4. jegyzet,

²⁴ SUBA2001-3: 8. p.

²⁵ Loc. cit.

²⁶ SUBA2000-1: II. köt. 54. p.

²⁷ SUBA2000-2: 148. p.

²⁸ SUBA1999: 235. p.

²⁹ SUBA2001-4: 8. p.

³⁰ Loc. cit.

³¹ Összehasonlítottuk a határleírást és a határtérképeket, hogy a határmenti közös utakat hogyan írja le, illetve hogyan jelöli a határvázlat. Azért vettük az utat összehasonlítási alapnak, mert ezt mindenféleképpen jelölni, illetve leírni kell, már csak azért

is, mert határőrizeti szempontból igen fontos szerepe van. Az összehasonlítás megdöbbentő eredménnyel zárult. 47 út (az „A” szakaszban 20, a „D” szakaszban 8, az „E” szakaszban 15, az „F” szakaszban 4 út) található a határtérképeken, amelyek nem szerepelnek a határleírásban. A HMB az utakkal kapcsolatban következőképpen járt el: a karban tartott utak mindig egészében az egyik államhoz tartoznak, a határvonal tehát az út külső szélén vezet. Karban nem tartott dűlőutaknál rendszeresen a határvonal az út közepén halad, így a határőrizeti szervek járőrözése és a lakosság közlekedése azon a fél úton történt meg. Vö. 4. jegyzet

³² Az elosztóból kitűnik, hogy teljes sorozatot minden határokmányból csak az Országos Levéltár, a Miniszterelnökség, a Külügy- és Belügyminisztérium kapott. A többi minisztérium mellett a határ menti megyék közigazgatási apparátusa (alispánok, járási szolgabíró hivatalok), katonai, csendőri, vámőrkerületi parancsnokságok, pénzügyigazgatóságok, földmérési felügyelőségek, térképtár, Háromszög-elő hivatal szerepelnek még az elosztón. Elosztón kívül sok egyéb intézet, hivatal, határszéli város is kapott határdokumentumokat. Vö. 13. jegyzet

³³ SUBA1996-1: 80. p.

³⁴ SUBA2001-5: 15. p.

³⁵ vö. 33. jegyzet,

³⁶ vö. 34. jegyzet

³⁷ A határhossz-megállapítás a határmegállapító bizottságok részletes határleírásai és a nagyméretarányú határtérképei alapján történt. A határleírások a határkövek közti távolságokat cm-re pontosan megadják. Az egyes szakaszok határhosszát e megadott hosszértékek összeadásával nyerték, és térképen egyszerű lemeréssel ellenőrizték. Azokon a határszakaszokon, ahol a határkövek nem magán a határvonalon állnak, ott a határvonal hosszát a térképről való lemeréssel határozták meg. Minden távolságot kétszer mértek, és végleges értékül a két mérés számtani középértékét vették. (Ez a mérés 78 munkanapot, két ember másfél hónapi munkáját vette igénybe.) *Térképészeti Közlöny*, II. köt. (1932) 1–2. füzet 33–34. p.

³⁸ SUBA1995: 103. p.

³⁹ SUBA1996-2: 98. p.

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONGRÁFIÁK

- KLINGHAMMER – — KLINGHAMMER István – PAPP-VÁRY Árpád: *Tematikus Kartográfia*. Budapest, 1975, Tankönyvkiadó
- PAPP-VÁRY
- MEYNEN — MEYNEN, E: *The structural types of thematic map [A tematikus térképek készítése]* Ottawa, 1972, ICA
- PILLEWIZER — PILLEWIZER, W: *Gestaltungsprobleme thematischen Aufnahmenkarte [A tematikus térképek készítésének problémái]* Berlin, 1967, Wermessungstechnik.

TANULMÁNYOK

- SUBA1993 — SUBA János: A dualista Magyarország államhatárának kialakulása 1868-1918. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, III. évf. (1993) 4. sz. 87-101. p. A tanulmány korábbi változata 1992. szeptember 29-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*Dualista Magyarország rendvédelme*” című IV. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA1994 — SUBA János: Trianoni országhatár kitűzésének politikai és technikai kérdései *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, IV. évf. (1994) 5. sz. 61-64. p. A tanulmány korábbi változata 1993. szeptember 21-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*Háború, forradalom, trianon*” című V. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA1995 — SUBA János: Terület-visszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941 között *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, V. évf. (1995) 6. sz. 98-103. p. A tanulmány korábbi változata 1994. októberében Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „*A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme*” című VI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA1996-1 — SUBA János: A magyar-osztrák határ kitűzése és határokmányai. In TURBOLY Éva (szerk.): *Magyarok maradtunk 1921-1996*. Sopron, 1996. Soproni Szemle, /Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 20./
- SUBA1996-2 — SUBA János: Magyarország határainak kijelölése az 1947. évi Párizsi békeszerződés alapján In *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, VI. évf. (1996) 7. sz. 98-108. p. A tanulmány korábbi változata 1995. október 25-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*Háborúból diktatúrába*” című VII. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA1997 — SUBA János: A magyar-csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921-1925. *Limes*, X. évf. (1997) 2. sz.
- SUBA1999 — SUBA János: A Jugoszláv királyság északi határának kitűzése. In UHERTOVICH Ákos (szerk.): *Jannus Pannónius Múzeum Évkönyve 1998*. Pécs, 1999, Jannus Pannónius Múzeum. /Jannus Pannónius Múzeum Évkönyve 43./
- SUBA2000-1 — SUBA János: A trianoni magyar-román határ kitűzése 1921-1925 In FRISNYÁK Sándor (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza I-II. kötet*, Nyíregyháza, 2000, Nyíregyházi Főiskola

- SUBA2000-2 — SUBA János: A magyar-jugoszláv határmegállapító bizottság működése 1921-1924 között. *Lendvai Füzetek*, XXIV. évf. (2007) 17. sz.
- SUBA2001-1 — SUBA János: A magyarországi határváltozások végrehajtói – a Határmegállapító Bizottságok a XX. században. In ZEIDLER Miklós (szerk.): *Tanulmányok a XIX-XX. század történetéből* Budapest, 2001, ELTE
- SUBA2001-2 — SUBA János: Trianoni határ kitűzése és térképei I. rész *Geodézia és Kartográfia*, LIII. évf. (2001) 1. sz.
- SUBA2001-3 — SUBA János: A Trianoni határ kitűzése és térképei II. rész. *Geodézia és Kartográfia*, LIII. évf. (2001) 2. sz.
- SUBA2001-4 — SUBA János: A Trianoni határ kitűzése és térképei III. *Geodézia és Kartográfia*, LIII. évf. (2001) 3. sz.
- SUBA2001-5 — SUBA János: A Trianoni határ kitűzése és térképei IV. rész *Geodézia és Kartográfia*, LIII. évf. (2001) 4. sz.
- SUBA2002-1 — SUBA János: Egy határmegállapító bizottság anatómiája: a magyar- csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921-1925. In PÁSZTOR Cecília (szerk.) *Ahol a határ elválaszt Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat-Várpalota, 2002, Szindbád, 199-224. p. /Kárpátia Könyvek./
- SUBA2003 — SUBA János: A Duna, mint határfolyó. In FRISNYÁK Sándor–TÓTH József (szerk.): *A Dunán túl és a Kisalföld történeti földrajza*. Nyíregyháza, 2003, Nyíregyházi Főiskola
- SUBA2005 — SUBA János: Az Államhatár és határjelei. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XI. évf. (2005) 14. sz. 120-126. p. A tanulmány korábbi változata 2000. november 08-án hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „Az ezeréves magyar rendvédelem” című XIV. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA2006 — SUBA János: A magyar-szovjet határ kijelölése, kitűzése In KÓKAI Sándor (szerk.): *Földrajz és Turizmus Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 60 születésnapja tiszteletére* Nyíregyháza, 2006, Nyíregyházi Főiskola

KÉZIRATOK

- SUBA1996-3 — SUBA János: *Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921-1925* Egyetemi doktori disszertáció (ELTE BTK). Kézirat. Budapest, 1996.
- SUBA2002-2 — SUBA János: *Magyarország államhatárának változásai 1867-1947* Ph.D. disszertáció (ELTE BTK). Kézirat. Budapest, 2002.

ENCIKLOPÉDIÁK

- AJE — *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. I. köt. Budapest, 1980, Közgazdasági Kiadó